

UDK: UDK: 27-12-55
 Prethodno priopćenje
 Primljeno: studeni 2017.

Niko IKIĆ
 Katolički bogoslovni fakultet Univerziteta u Sarajevu
 Josipa Stadlera 5, BiH - 71000 Sarajevo
 niko.ikic15@gmail.com

ELEMENTI SKRIVENE SAKRAMENTALNOSTI U TEOLOGIJI SAVEZA

Sažetak

Katekizam Katoličke Crkve gleda sakramente kao Božja remek-djela u vječnom i novom savezu te kao sile koje uvijek izlaze iz živog i oživljujućeg Kristova tijela, kao čine Duha Svetoga koji djeluje u njegovu tijelu, tj. Crkvi.¹

Pod pojmom „vječni i novi savez“ iz Katekizma ovdje se razumije teologija saveza i predstavlja kao ishodište i polazište, okvir i smjerokaz za teologiju sakramenata. Ideja „saveza“ u teologiji nije nova, ali je relativno novo njezino posljedično izravno povezivanje sa sakramentima Crkve. Teologija saveza je podloga i obilježje sakramentalnosti i eklezijalnosti Crkve, pa samim time i sakramenata u Crkvi, a sve je usmjereno na eshatološku stvarnost, kako savez, tako Crkva, tako i sakramenti.

Ovaj rad ima za cilj otkrivati i ukazivati na veću i nerazdvojnu učinkovitu relacijsku povezanost i ontološko-teološku isprepletenost u odnosu teologije saveza i teologije sakramenata, bez namjere da ih se sadržajno i kvalitativno poistovjeti, nego da ih se međusobno i sukcesivno poveže. U radu se prvo predstavljaju glavne temeljnice teologije saveza u Starom i Novom zavjetu, s međusobnom sličnošću i različitosti, zatim se relacijski u paralelama gleda sukcesivnost i isprepletenost teologije sakramenata u teologiji saveza.

Ključne riječi: savez, Sinajski savez, teologija saveza, teologija sakramenata.

Uvod

Što je ispravnije reći: *Stari - Novi zavjet* ili *Stari - Novi savez*?
 O tome se kod nas vodila stručna diskusija na koju ovdje samo

¹ Usp.: *Katekizam Katoličke Crkve* (Zagreb: Hrvatska Biskupska konferencija - Glas Koncila, 1994.), (dalje: KKC), 1116.

upućujem.² Ne ulazeći dublje u te pojedinosti, u ovom radu se u prvom koraku primarno predstavlja klasično teološko značenje i sadržaj pojma *savez*, što je preduvjet drugom koraku koji ima za cilj tražiti sadržaj teologije saveza u teologiji sakramenata i obratno - otkrivati bitne paralele teologije sakramenata u teologiji saveza. Polazeći od teologije saveza, uočava se klica krštenja u obrezanju, euharistije u židovskoj pashi, sakramenta braka u židovskoj ženidbi, što omogućuje vidljive teološke sakramentalne ili kvazisakramentalne paralele i tezu da je teologija sakramenata skrivena u teologiji saveza.

Da bi se sadržajno drugi korak moglo razumjeti kao tezu, mora se prvo dostatno predstaviti skicu teologije saveza,³ njegova bitna obilježja, a posebno njihovu sličnost i različitost.

1. Elementi teologije saveza

1.1. Kratak pogled na povijesno-teološki razvoj i formu „saveza“

Općenito gledano pojam *savez* je antropološka vrijednost. U izraelskoj povijesti on je imao svoje prvotno uporište u profanom egzistencijalnom i pravnom značenju nekog svečanog životnog ugovora, nagodbe ili sporazuma sa svim svojim pravima i dužnostima

² Većina latinskih prevoditelja Biblije upotrebljava pojam *testamentum* (zavjet). Tako *Septuaginta* od 287 čak 267 puta upotrebljava pojam *diatheke* (zavjet), a ne *syntheke* (savez). Sadržajno pojam *testamentum* ima naglašeno pravno značenje. U hrvatskom jeziku najviše odgovara pojmu *oporka*. Jeronim, pak, upotrebljava pojam *foedus* ili *pactum* (savez). Pojam *savez* teološki uključuje dvije neravnopravne volje, a ovdje je jasno da je samo jedna ona koja određuje. Iako *savez* s Bogom uključuje asimetriju partnera, pojam je dobio veliko teološko značenje kod Pavla, posebno kad izdiže Kristov savez iznad Mojsijeva saveza (usp.: 2 Kor 3,4-18; Gal 4,21-31). Iz ovog vida gledano, upravo pojam *savez* omogućuje razlikovanje Novog i Starog saveza. Kod pojma *savez* valja razlikovati pravnu stranu te ga više shvaćati kao obećanje i dar bez uvjeta. Više o tom pitanju između ostalih: usp.: Joseph RATZINGER, *Crkva, Izrael i svjetske religije* (Split: Verbum, 2007.), 38-46. O istoj tematici usp.: Ljudevit RUBČIĆ, „Je li berit savez?“, *Obnovljeni život* 50 (1995.), 81-90; Jerko FUČAK, „Zavjet ili savez?“, *Bogoslovska smotra* 37 (1967.), 375-379; pod istim naslovom vidi: Ljudevit RUBČIĆ, „Zavjet ili savez?“, *Bogoslovska smotra* 38 (1968.), 223-232. Usp.: također Božo LUJIĆ, „Teološka funkcija *berit* u izražavanju i oblikovanju odnosa između Jahve i naroda u starozavjetnim spisima“, *Bogoslovska smotra* 61 (1991.), 274-290.

³ Teologija saveza bila je glavna tema pastoralnog tjedna u Zagrebu 2008. godine. Vrijedni radovi na tu temu objavljeni su u prvom broju *Bogoslovske smotre* iz 2010. god., koji će ovdje biti često citirani.

na političko-državnoj, međugradskoj, prijateljskoj, ženidbenoj, religioznoj i drugim razinama. U proširenom smislu izraelske baštine *savez* je značio zaštitu, pomoć, obećanje, održanje i sl.⁴ Dakako da je *savez* u izraelskoj povijesti dobio svoje posebno teološko značenje, što je primarni pristup ovog rada.

U sklapanju izraelskih biblijskih saveza naslućuje se matrica koja je preuzeta iz državno-pravnog područja.⁵ Oni su bili sklapani po određenim kulturnim obredima i kulturnim običajima svojega vremena: prema jahvističkoj predaji blagovanjem u Jahvinoj prisutnosti, a prema elohističkoj predaji proljevanjem krvi i prolazom između rasječenih polovica žrtvovanih životinja a uključivali su obaveznu zakletvu kao jamstvo saveza te zazivanje kletve na prekršitelje saveza (usp.: Jr 34,18). Prolazeći kraj rasječenih polovica žrtvenih životinja, zaklinjalo se da se i partnerima saveza isto dogodi ako prekrše savez. Ozbilnost obećane i zadane riječi vezala se uz proljevanje krvi i davanje života. Obveza je jednako vrijedila za Izraelce kao i za Jahvu, u čemu je naznačen kasniji smisao proljevanja krvi i davanja života Božjega Sina. Sklopljene saveze se različito obilježavalo, npr. kamenjem, što je ukazivalo na njihovu trajnost, ili zasađenom voćkom, što je potvrđivalo njihov životni značaj. Tako je *savez* sve više zadobivao teološke obrise i nijanse teološkog koncepta spasenja.⁶

Sadržajno je *savez* sve jasnije obuhvaćao Božje zapovijedi formulirane bilo negativno: *nemaj drugih bogova uz mene* (usp.: Izl 20,3), bilo pozitivno: *ljubi Gospodina, Boga svoga, svim srcem svojim svom dušom svojom i svom snagom svojom* (usp.: Pnz 6,4-5). Savezom je narod postao Jahvina predraga svojina (*segulah*), Jahvi posvećeni i sveti narod (usp.: Pnz 26,16-19). Teološki znakovi saveza mogli su biti prirodne pojave poput npr. ognja ili duge kod saveza s Noom ili posebni znakovi poput obrezanja u savezu s Abrahamom, ili neki predmeti poput kovčega saveza, šatora saveza, oltara i sl. Sjećanje na sklapanje saveza prenosilo se s koljena na koljeno. Neki savezi, poput Sinajskoga i kasnije Isusova, imali su i imaju svoje posebne spomene

⁴ Usp.: Xavier LEON-DUFOUR, „Savez“, *Rječnik biblijske teologije* (Zagreb: KS, 1969.), 1128-1139.

⁵ Usp.: Nikola HOHNJEC, „Savez u Otkrivenju“, *Crkva u svijetu* 44 (2009.), 414. On se oslanja na W. H. SHEA, „The Covenant from the Letters to the seven Churches“, *Andrews University Seminary Study* 21 (1983.) 71-84; 72.

⁶ Usp.: Adalbert REBIĆ, „Starozavjetni pojam saveza s posebnim osvrtom na Ponovljeni zakon“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 48. Slično zaključuje Darko TOMAŠEVIĆ, „Savez u Lukinu evanđelju i Djelima apostolskim“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 247.

kroz formu pashe i euharistije.⁷ U teološkom smislu *savez* je sve očitije poprimao značenje Božjeg dara, a njegova vanjska forma je sve više izricala njegovu teologiju. Bog je savezom u „*ja*“ formi očitovao, izravno ili preko svojih predstavnika, svoju volju svojem narodu.

1.2. Opći teološki sadržaj pojma teologija saveza

Od reformacije pa na ovamo pojam *teologija saveza* krčio je svoj sve važniji teološki put. Teologija saveza ne podrazumijeva prvenstveno skup proglašenih dogmi vjere, nego se više razumije kao okvir tumačenja ili put spoznaje do spasenja, kao kanal Božjeg blagoslova i milosti ili kao znak reguliranog odnosa Boga i ljudi, iako je odnos uvijek neravnopravan.

Teologija saveza je implicitno sadržana već u teologiji stvaranja, a teologija stvaranja upućuje na teologiju saveza. Teologija stvaranja čini se kao prvi korak prema savezu, kao prvo i opće svjedočanstvo o Božjoj svemogućoj ljubavi, konstatira Katekizam.⁸ Irenej je tvrdio da Bog od stvaranja odgaja čovjeka za sebe svojom „božanskom pedagogijom“.⁹ Pod tim je razumio slobodno prihvaćen partnerski odnos i živo zajedništvo između Boga i ljudi. Taj odnos je dar Božje ljubavi čovjeku koja je dosegla svoj vrhunac u Isus Kristu, koji je ispunjenje svih *saveza*. Teologija saveza, dakle, ima svoj starozavjetni i novozavjetni sadržaj.

1.3. Starozavjetna teologija saveza

Stari zavjet u određenom smislu pozna tri različita teološka stadija, kao što su: vrijeme rajske milosti, vrijeme grijeha i prirodnih zakona te vrijeme *saveza*, što nas posebno zanima.¹⁰

Slika Boga koji izabire dijete u krvi, uzdiže ga i othranjuje, u njega se zaljubljuje i s njim sklapa savez (usp.: Ez 16,3-8) jasno

⁷ Uz navedeni *Rječnik biblijske teologije* o Savezu usp.: „Bund“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 2 (Freiburg: Herder, 1986.), stupci 770-778.

⁸ Usp.: KKC 288.

⁹ Usp.: IRENEJ, *Adversus haereses*, 3,20,2.

¹⁰ Hugo sv. Viktora je razlikovao *tempus naturalis legis*, *tempus scriptae legis* i *tempus gratiae*, usp.: Marjorie REEVES, „How original was Joachim of Fiore's Theologie of History, Antonio CROCCO (ur.), *Storia e messaggio in Giacchino di Fiore* (Abazzia Florense, 1980.), 25-41, ovdje 30-34. Usp.: Niko IKIĆ, *Teologija sakramenata. „Gorući grm“ sakramentalne milosti* (Sarajevo: KBF; Zagreb: Glas Koncila, 2012.), 27.

pokazuje da u sklapanju saveza Bog ima odlučujuću inicijativu. *Izabranje* i *savez*, koji se očitije vežu uz Abrahama, temelj su starozavjetne teologije. Savez i njegova teologija od 7. st. prije Krista bili su posebnost izraelskog naroda,¹¹ naročito poslije babilonskog i egipatskog sužanjstva i unutarnje kristalizacije monoteizma. Savez (*berit*)¹² pojavljuje se u Bibliji čak 286 puta u raznim aluzijama.¹³ Prema Rebiću biblijsko sklapanje saveza ima svoje sličnosti i prauzore u hetitskim pravnim temeljima saveza, a isti tvrdi da hrvatski pojam *savez* najdublje izražava smisao hebrejske riječi *berit*.¹⁴ Savez (*berit*) postao je posebnim znakom i analogijom odnosa Jahve i izraelskog naroda. Židovi su samo za odnos prema Bogu rabili pojam *berit*, dok je pojam *chaburah* izražavao odnose među ljudima. Za Izrael savez je postao sinonimom njegove religije, zato je prorok govorio o „svetom Savezu“ (usp.: Dn 11,28). Jahve je predstavljan kao jedini Bog, a kult prema njemu je za Izraelce bio isključiv. Prekršitelj saveza ugrožavao je javni red, međuljudske odnose, posebno vjerski odnos prema Jahvi, te je mogao biti kamenovan od svih članova zajednice. Usprkos tolikim prekršajima Azarja je molio: „*O ne zapusti nas zauvijek, zbog imena svoga i ne zavrgni Saveza svoga, ne uskrati nam svoje milosrđe, zbog Abrahama miljenika svoga...*“ (usp.: Dn 3,26).¹⁵

Savez je imao nedvojbeno veliku važnost. On je bio svetinja patrijarsima, kraljevima, posebno prorocima, a u posebnoj mjeri od Jeremije i poslije. Tu važnost proroci su isticali analogijom i uspoređivali savez Jahve i Izraela s odnosom oca i sina, pastira i stada, vinogradara i vinograda, zaručnika i zaručnice. Očito su proroci polagano umjesto prava i Zakona svjesno postavljali ljubav i milost u središte teologije

¹¹ Usp.: Leo KRINETZKI, *Savez Božji s ljudima prema Starom i Novom zavjetu* (Zagreb: 1975.), 49.

¹² Prema nekima pojam bi, filološki gledano, mogao biti akadskog porijekla od imenice *biritu*, što bi značilo lance, okove, spone, utvrđenje, zaključavanje, a prema drugima dolazio bi od prijedloga *birit*, što bi značilo *između*, usp.: „Bund“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, stupac 770. Usp.: također Adalbert REBIĆ, „Starozavjetni pojam saveza s posebnim osvrtom na Ponovljeni zakon“, 41-58.

¹³ Više: Ivan GOLUB, *Prisutni. Misterij Boga u Bibliji* (Zagreb: 1968.), 55-59.

¹⁴ Usp.: Adalbert REBIĆ, „Starozavjetni pojam saveza s posebnim osvrtom na Ponovljeni zakon“, 43-45. Pri tome se Rebić vjerojatno oslanja na iskapanja koja su počela 1906. god. u Hattuši (današnja Turska), pri čemu su pronađene pločice s ugovorima koje najviše odgovaraju onim Jošuinim. Usp.: također Božo LUJIĆ, „Obilježja i značenje novoga Saveza (*berit* hadašah) u Jr 31,31-34“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 59-76.

¹⁵ Slično je molio kralj Salomon usp.: 1 Kr 8,51-53.

saveza pri čemu se savez gledao kao obvezujuće zaruke Jahve i naroda (usp.: Hoš 11,1). Biblijske slike jasno svjedoče da je Božja nezaslužena ljubav (milost – *hesed*) postala temelj izabranja i saveza. Čak se priznavalo određeno praštanje grijeha po starozavjetnim savezima. Tako se kaže da duša obrezanog neće propasti (usp.: Post 17,14), ali starozavjetno prolijevanje životinjske krvi ipak nije donosilo milosno oprostjenje grijeha.¹⁶

Također često obnavljanje saveza (usp.: Jš 8,30-35; 24,1-28; 2 Kr 11,17; 2 Kr 22,1-20; 23,1-3; Ps 89; 2 Sam 5,3; 2 Sam 7,14) svjedoči sve izražajnije shvaćanje saveza kao milosnog čina s naglaskom na Božje obećanje ljubavi, a manje na ugovornu obvezu. Jeremija,¹⁷ Ezekiel, Deuteroizaija najavljivali su novi savez (usp.: Jr 31,32) koji će biti svjetlo pucima (usp.: Iz 42,6; 49,6) i pridavali mu vječno, mesijansko značenje.

Zajedno s Mateljanom može se zaključiti da se starozavjetno izabranje, potvrđeno savezom, može donekle razumjeti Božjim vidljivim znakom ostalim narodima te u tom duhu i sakramentom u širem smislu riječi.¹⁸ Gledano iz tog vida, starozavjetni sklopljeni savez općenito je imao neku *kvazisakramentalnu strukturu*, a njegovo shvaćanje neko spasonosno značenje, iako ne puninu novozavjetnog sakramenta.

1.3.1. Smisao osobnih saveza u izraelskoj starozavjetnoj teologiji

Osobni savezi s pojedincima imali su komunitarno značenje. Oni su bili uvijek na korist zajednice. Izraelska teološka povijest je poznavala više religioznih saveza sklapanih u ime izraelskog naroda s njegovim rodozačetnicima, kraljevima, prorocima, svećenicima kao

¹⁶ Takvo praštanje grijeha obrezanjem nije uvodilo u kraljevstvo nebesko, navodi se u pismu Grgura IX., usp.: *Maiores Ecclesiae causas* iz 1201. god., Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja, definicija i izjava o vjeri i čudoređu* (Đakovo: UPT, 2002.), 780. O prolijevanju krvi vidi: 1079.

¹⁷ Jeremijin savez održao se u dvije verzije: u grčkoj po Septuaginti, u čijoj interpretaciji bi savez bio raskinut, i u onoj hebrejsko-rabinsko-masoretskoj, u čijoj interpretaciji savez ne bi bio raskinut. Većina autora smatra da je grčka verzija starija i bliža samom Jeremiji, a rabinsko-masoretska neka vrsta prerade grčke verzije, usp.: Adrian SCHENKER, „Das Neue am neuen Bund und das Alte am alten“, Ditrich-Alex KOCH – Mathias KÖCHER (ur.), *Forschungen zur Religion und Literatur des Alten und Neuen Testaments* (Göttingen: Vandenhoech & Ruprecht, 2006.), 11-12, 95.

¹⁸ Usp.: Ante MATELJAN, *Otajstvo susreta. Temeljna sakramentologija* (Split: 2010.), 39.

npr, rajski savez s Adamom (usp.: Post 2,15-17), kozmički, socijalni i vjerski savez s Noom¹⁹ i sl.

Posebno značenje za nas ima savez s Abramom (Abrahamom),²⁰ koji je postao nositelj obećanja na temelju svoje vjere zbog čega je on praotac vjere i rodozačetnik monoteizma. Znak i obveza toga saveza bilo je obrezanje koje je predstavljalo početak izabranja izraelskog naroda (usp.: Post 6,18; 17,10-13), što prividno sužuje spasenje na Abrahamovo potomstvo (usp.: Post 15,7-21; 17,1-27). Ipak baštinici Abrahamova saveza nisu bili samo njegovi fizički potomci nego svi oni koji su ga vjerom slijedili u predanju Božjoj volji, koji su donosili plodove dostojne obraćenja (usp.: Lk 3,8), zaokružuje Velčić.²¹

1.3.2. Sinajski savez

Među mnogobrojnim savezima Jahve i Izraela posebno mjesto zauzima *Sinajski savez* sklopljen s Mojsijem (usp.: Izl 3,1-15; 19,1-25; 20,1-21; 24,1-18) a zapečaćen krvlju (usp.: Izl 24,8) koja je znamen života (usp.: Lev 17,14), pri čemu je snažno izražena Mojsijeva posrednička i zagovornička uloga.²² Taj Savez ostao je zabilježen u dvije tradicije koje se međusobno stapaju. Zbog toga se, npr., u knjizi Izlaska istodobno spominju Sinaj (usp.: Izl 19,2; 34,2) i Horeb (usp.: Izl 17,6; 33,6) kao dva mjesta sklapanja istog Saveza. Prvu tradiciju karakterizira blagovanje u Jahvinoj nazočnosti i sklapanje po kraljevskom obredu, a drugu verziju karakterizira ugovorni okvir kojemu je Dekalog bio središnji dio, koji je uključivao vertikalnu prema Jahvi i horizontalnu prema čovjeku, u kojem su ljudska prava bila ujedno i Božje zapovijedi (usp.: Izl 20,1-17; Pnz 5,6-21). Ražov navodi da Ratzinger gleda u *Sinajskom savezu* pravi cilj Izlaska iz egipatskog ropstva izabranog naroda, kojim se uspostavljao ispravan odnos

¹⁹ Više u analizi na 68 stranica: Bernhard KIRCHMEIER, *Der Noachbund. Eine umfassende Analyse* (e-Book, 2009.) Znak toga saveza bila je duga, a imao je smisao spašavanja života.

²⁰ Ime *Abram* najvjerojatnije je složenica od *ab*, što bi značilo otac, a *ram* znači uzvišen, uzdignut. U takvu svjetlu *Abram* bi značilo uzvišeni otac. *Abraham* je izvedenica od *Abram*, a sastavljena od *raham* ili *hamon* u značenju mnoštva. Iz toga bi slijedilo da je *Abraham* otac mnoštva, rodozačetnik, usp.: Heinz SCHUMACHER, *Die Namen der Bibel und Ihre Bedeutung im Deutschen* (Heilbronn: 2005.), 28.

²¹ Više: Bruna VELČIĆ, „Božja obećanja Abrahamu (Post 17) i pitanje završetka svećeničkog spisa“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 19-40.

²² Usp.: Xavier LEON-DUFOUR, „Savez“, 1128-1139.

prema Bogu i čovjeku u pravednosti i slobodi.²³

Tri su sudionika sklapanja saveza na Sinaju: Bog, Mojsije i narod (usp.: Izl 19,3-8). Bog se preko Mojsija obraćao Izraelskom narodu (usp.: Izl 19,3-7). Obraćao im se želeći s njima sklopiti poseban savez, utemeljen na prihvaćanju Zakona:²⁴ „*Stoga, budete li mi se vjerno pokoravali i držali moj Savez, vi ćete mi biti predraga svojina mimo sve narode – ta moj je sav svijet! – vi ćete mi biti kraljevstvo svećenika, narod svet. Tim riječima oslovi Izraelce*“ (Izl 19,5-6). Biblijski citati svjedoče da je pri sklapanju tog saveza Zakon postao znakom i sinonimom saveza. Sav narod, poučen Mojsijem, na Božji plan odgovorio je jednoglasno: „*Vršit ćemo sve što je Jahve naredio*“ (Izl 19,8). Taj savez može se pojednostavljeno svesti na maksimu: *Ja sam vaš Bog, a vi ste moj narod* (Izl 6,7).

Mojsije je imao dvostruku predstavničku dimenziju u sklapanju *Sinajskog saveza*. Pred Bogom on je predstavljao narod, a pred narodom Jahvu. Tako simbolički upravo je savez ujedinjivao narod i Jahvu, što naznačuje krv saveza. Taj savez jasno je odražavao svijest nejednakopravnosti dviju strana. Izrael se razumio kao čistivazal kojemu Jahve daje obećanje oslobođenja iz ropstva, nudio mu pomoć na putu u obećanu zemlju, tj. otkrivao mu nadu u spasenje. Taj savez ograničavao se samo na odnos Jahve i Izraela te je pokazivao njihovo međusobno približavanje i upoznavanje. Predstavljanje nevidljivoga Boga u formi „*Ja jesam*“ značilo je objavljivanje Božje biti (*teofanija*) i isticalo je da je on Bog Izraelove prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Savezom je Izrael postao njegov narod, a JHWH Izraelov Bog. Izrael je postao Božja svojina (*segulah*). Izrael je obećao pokornost Božjem Dekalogu ili Knjizi saveza i potpuno odbijanje bilo kakva idolopoklonstva (usp.: Izl 20,3). Savez je dobio svoje mjesto u „kovčegu“.²⁵ Po savezu Jahve je bio prisutan u svojoj baštini i istodobno savezom oblikovao svoj izabrani narod. Tako je savezom Jahve pripravljaio narod na spasenje, po čemu je savez dobio eshatološko značenje, zaokružuju neki teolozi.²⁶

²³ Usp.: Elvis RAŽOV, „Ratzingerovo razumijevanje ‘exodusa’ i dva pokušaja ‘povratka’“, *Obnovljeni život* 70 (2015.), 97-98.

²⁴ Usp.: Aristide M. SERRA, *La Donna dell'Alleanza. Prefigurazioni di Maria nell'Antico Testamento* (Padova: 2006.), 108.

²⁵ Slika kovčega predstavlja nazočnost nevidljivog Boga (Slava Jahvina, usp.: Izl 15,7), koji vodi svoj narod. Kovčeg saveza je škrinja u koju su položene ploče svjedočanstva (Zakona), a nosili su ga i s vojskom. Kao spomen na savez i simbol Jahvine nazočnosti smjele su ga doticati samo posvećene ruke. Kovčeg je mirnodopski bio smješten u šatoru koji je slika budućeg hrama.

²⁶ Više: Niko BILIĆ - Tanja LAKIĆ, „Prvi savez. Post 9,8-17 u teologiji saveza“, *Crkva u svijetu* 47 (2012.), 38-55. Usp.: također Božo ODOBAŠIĆ, „Savez na Sinaju - objava Božjega milosrđa. Teologija saveza u knjizi Izlaska“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 167-197.

Teologija saveza ne završava Starim zavjetom. Ona se u određenom smislu nastavlja i dopunja u Novom zavjetu.

1.4. Novozavjetna teologija saveza

Novi savez je trenutak kada Bog počinje pisati budućnost u novom svjetlu. Susret Marije i Elizabete (usp.: Lk 1,39-45) predstavlja susret dvaju saveza (zavjeta), s porukom da novo ima prednost nad starim.

Nasuprot *Kumranskim spisima* Novi zavjet relativno malo govori izravno o *savezu*. U značenju *diatheke* (zavjet), koji naglašeno izražava zapovjedni ton u razumijevanju Božje volje, pojam se pojavljuje svega 33 puta, od čega 17 puta u poslanici Hebrejima prema kojoj je Isus Krist Posrednik Novoga saveza (usp.: Heb 9,15), veliki Pastir ovaca (usp.: Heb 13,20), koji je svoj narod posvetio svojom krvlju.²⁷ Eksplicitno pojam *savez* izravno se pojavljuje samo četiri puta u evanđeljima, a pri tome tri puta u povezanosti s posljednjom večerom. Ako sumiramo, pojam *savez* najočitije i najsustavnije dolazi u tri smislene novozavjetne cjeline: posljednja večera, kod Pavla te u Poslanici Hebrejima.

1.4.1. Posljednja večera okvir teologije Novog saveza

Kako Pavao, tako i sinoptici ističu da je posljednja večera jasno izražavala bit saveza u Novom zavjetu. Izvješća o večeri imamo u dvije povezane cjeline. Prvu zajedničku cjelinu čine izvješća Marka i Mateja u kojima dolazi pojam *krv saveza*, a drugu cjelinu čine Pavao i Luka koji izravno spominju *krv novoga saveza*. Čini se da Marko i Matej više ističu krv, a Pavao i Luka više savez.

Posljednja večera svakako je imala okvir novog sklapanja Novog saveza i izrazito novi saveznički naglasak.²⁸ Obredna formula izrečena je riječima koje podsjećaju na starozavjetno sklapanje (usp.: Izl 24,8): „...ova čaša novi je savez u mojoj krvi“ (1 Kor 11,25). U odnosu na *Sinajski savez*, gdje se radilo o krvi životinja, ovdje je riječ o svjesnom prolijevanju Isusove vlastite krvi kojom je uspostavljeno

²⁷ Usp.: Henri CAZELLES, „Bund“, *Sacramentum mundi* I. *Theologisches Lexikon für die Praxis* (Freiburg - Basel - Wien: Herder, 1967.), stupci 642-652. Za ovdje navedene misli vidi: 650-651.

²⁸ Više: Mario CIFRAK, „Savez u izvješćima Posljednje večere“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 231-244. Usp. također: Adalbert REBIĆ, „Pasha i pashalna večera kao pralik Euharistije“, *Bogoslovska smotra* 45 (1975.), 19-29.

konačno jedinstvo između Boga i ljudi te zapečaćen Novi savez. Tako je euharistija postala spomen Kristova saveza a Isus jedini svećenik Novoga saveza. Time on nije potpuno dokinuo ili opozvao starozavjetnu teologiju saveza, nego je savez u svojoj osobi i vlastitoj krvi pozitivno dopunio i usavršio.

1.4.2. Kratki obrisi Pavlove teologije saveza

Pavao nije govorio prečesto o ideji saveza, tek na devet mjesta. Čini se da je Pavao pojam uzimao od Pracrkve koja je njime naznačivala soteriološku dimenziju.²⁹ Njegov pojam saveza najčešće je obuhvaćao različita Božja obećanja dana Noi, Abrahamu, Mojsiju i sl., a samo u Drugoj Korinćanima u značenju Božje oporuke koja se mora poštovati u većoj mjeri od ljudske (usp.: 2 Kor 3,8-11).

Pavao je ulazio u tipološki opis odnosa Starog i Novog zavjeta. Odnos dvaju saveza slikovito je gledao u odnosu starozavjetnih likova Hagare i Sare (usp.: Gal 4,21-31). U svojoj egzegezi toga teksta tvrdio je da prvi vodi u sužanjstvo i tamu, a drugi u slobodu i na svjetlo. Prvi je isticao slovo (*gramma*) Zakona i vodio u smrt, a drugi naglašava Duh (*pneuma*) koji daje život (usp.: 2 Kor 3,6). Očito je da se Pavao u mislima o savezu u 2 Kor 3. poglavlje oslanjao na Jr 31,31-34. Iz Pavlove perspektive riječ je o savezu oproštenja grijeha u Kristu Isusu (usp.: Rim 11,29), o novom savezu Duha. Pavlovo „*slovo zakona*“ valja shvatiti kao izvanjski pisani Zakon u Starom zavjetu za razliku od nutarnjeg Zakona po Duhu u Novom zavjetu. Novi zakon nije pisan crnilom (tintom), nego Duhom živoga Boga, ne na kamenim pločama, nego u srcima ljudi. Zato je Novi savez za njega Kristovo pismo (*grafe* - usp.: 2 Kor 3,3-5). Za Pavla je Stari zakon bio nesavršen, a Novi je savršen. Ipak u Pavlovu razumijevanju Novi ne dokida Stari, nego ga nadvisuje, nadmašuje, usavršuje. Svi oni prolazni savezi prerasli su u jedan, jedini, konačni i trajni savez u Isusovoj krvi. Mojsijev savez i Zakon prerastao je u Kristov savez i ljubav. Svi prethodni savezi činili su prvi stupanj ovome Novome. Oni nisu imali moć otkloniti grijeh iako su pozivali na svetost. Oni su predstavljali pripravu Novome zakonu Duha koji je punina ljubavi i milosti. Pavlov stav je bio da se pravi smisao Staroga saveza otkriva tek u svjetlu vjere u Krista (usp.: 2 Kor 3,14), u milosti i slobodi djece Božje (usp.: 2 Kor 3,6; Gal 4,24). Ono novo najjasnije je izraženo *blaženstvima*, a životna potvrda novoga *Očenašem* zaključuje

²⁹ Više: Ivan DUGANDŽIĆ, „Apostolova služba Novoga saveza. Novi savez prema 2 Kor 3,6.14“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 107-127. Ovdje 108.

se u Katekizmu.³⁰

Sažeto rečeno: punina svih saveza za Pavla je Krist i u njemu Božja darovana milost. Za njega je Isus slika Boga nevidljivoga, Božja sila i Božja mudrost, Sjaj slave, Prvorođenac novog stvorenja, Posrednik Boga i ljudi, a sebe je Pavao razumio kao *poslužitelja (slugu - diakonos) Novoga saveza* (usp.: 2 Kor 3,6).

1.4.3. Teologija saveza u poslanici Hebrejima

Pisac poslanice Hebrejima, koja bi se s pravom mogla nazvati *poslanicom saveza*, slično kao i Pavao dijalektički je gledao odnos Starog i Novog saveza. Prema Hebrejima Stari savez je nesavršen, prijelazan, prolazan i zastario, a Novi je bolji i uzvišeniji (*kreitton diatheke* - usp.: Heb 7,22), utemeljen na višim obećanjima, bez mane i vječan, omogućuje pristup Bogu po oproštenju grijeha, korisniji i viši, potpuniji i neprolazan. On je jednostavno bolji savez uzakonjen na boljim obećanjima (usp.: Heb 8,6). Stari nije bio besprijekoran i potpuno uspješan zbog čega je bio potreban Novi, koji se upisuje u dušu i srca ljudi. Stari je ostario, a što stari, to dotrajava i bliži se nestanku, dokida se prvi, a uspostavlja drugi, zaključuje pisac poslanice Hebrejima (usp.: 8,13; 10,9). Čini se da se u tim mislima navedeni pisac također oslanjao na Jr 31,31-34 kojeg dva puta izravno citira: Heb 8,8-12 i 10,16-17. Tepert zaključuje da savez u poslanici Hebrejima ima novu kvalitativnu, prostornu i vremensku dimenziju.³¹

Iz poslanice Hebrejima jasno slijedi da je uzrok i temelj kvalitativne promjene saveza Isus Krist, koji je jednom zauvijek prinio žrtvu. Vječni i savršeni Svećenik i Posrednik Novoga saveza (usp.: Heb 7,22; 9,15; Jr 31,31) učinio je sve ljude svojim Tijelom i tako je stvoren novi sveti puk u koji ulaze ljudi svakog plemena, jezika, puka i naroda (usp.: Otk 5,9). Kristov pashalni misterij je njegov testament.³²

Između Pavlovih paralela o savezu i istih u poslanici Hebrejima postoji očita sličnost, ali također i bitna razlika. Stari savez kao

³⁰ Kad molimo *Oče „naš“*, priznajemo Boga svojim Ocem, izričemo vjeru da su se sva njegova obećanja ispunila u novom i vječnom Savezu. U Božjem Sinu, Isusu Kristu postali smo „njegov“ narod, a on je odsad „naš“ Bog. Taj nov odnos uzajamne pripadnosti udijeljen nam je kao čisti dar, usp.: *KKC* 2787.

³¹ Usp.: Darko TEPERT, „Bolji/uzvišeniji savez: kvalitativna, vremenska ili prostorna promjena (Heb 7,22)“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 157-166.

³² Opširnije Bonaventura DUDA, *Kako vjerovati? Komentar Poslanici Hebrejima, gl. 11* (Zagreb: 1972.). Usp.: također Luka MARJANOVIĆ, „Novi i životonosni put u poslanici Hebrejima“, *Bogoslovska smotra* 80 (2010.), 351-376.

nesavršen, nije bio u stanju opraštati grijehe. Kontekstualne razlike su također očite. Pavlov izričaj obiluje osudama prvog i opravdanjem drugog te njihovim ekstremnim polarizacijama, kao npr. *slovo Zakona ubija*, a *Duh oživljuje* (2 Kor 3,6), a u poslanici Hebrejima to se svodi na osovinu prolazni i vječni, nesavršeni i savršeni. Također se čini da srž saveza prema Hebrejima ne leži u Zakonu, nego u kultu, ističe se u Leksikonu.³³

Malo dulji pogled na teologiju saveza iz starozavjetne i novozavjetne perspektive možemo zaključiti tezom da je savez postao institucionalno teološko sredstvo kojim se palo čovječanstvo temeljem Božjeg milosrđa postupno vraćalo svojem Ocu. Isti Bog nudio je čovjeku Starog i Novog zavjeta isto spasenje po različitim stupnjevima saveza i različitim sredstvima. U čemu je teologija Starog i Novog saveza slična, a u čemu različita? Odgovor na to pitanje smatram odskočnom daskom povezanosti teologije saveza i teologije sakramenata.

1.5. Teološka sličnost i sakramentalna različitost Starog i Novog saveza

Isus je u Govoru na gori jasno iskazao poštovanje prema starom Zakonu i prorocima i nije umanjivao vrijednost Starog zavjeta niti starih saveza (usp.: Mt 5,17-19).

Vidjeli smo da su bili različiti savezi, a isti Darovatelj saveza. Također su znakovi saveza bili različiti: stablo života, subota, oganj, duga, obrezanje, pomazanje, posvećenje kraljeva i svećenika, polaganje ruku, žrtve i napose Pasha i janje.³⁴ U nekim starozavjetnim znakovima saveza, posebno u obrezanju, pomazanju, polaganju ruku, a napose u pashalnom janjetu, teologija je prepoznala začetak i pripravu sakramentalnih znakova u Crkvi Novoga saveza, posebice krštenja i euharistije.

Prihvatanje Novog saveza ne znači da je Stari za sva vremena bio nevažan i nekoristan. On je u svjetlu Novoga saveza bio uvjetan i kondicionalan, privremen i nesavršen. Novi savez, pak, nije više uvjetan i kondicionalan, nego vječan i konačan. Istina je da je Stari pripravljaio Novi, a Novi je skriven u Starome, ali ga je kvalitativno, što znači spasenjski sakramentalno i učinkovito, nadilazio, što predstavlja bitnu teološku novost. Da se biblijski odnos dvaju saveza još više utvrdi, moramo izbliza pogledati njihovu teološku sličnost i

³³ Usp.: „Bund“, *Lexikon für Theologie und Kirche*, stupac 777-778.

³⁴ Usp.: KKC 1050. Usp. također: AFRAAT, *Božanski časoslov* 2 (1973.) 1167-1168.

sakramentalnu različitost u dokumentima Crkve te u njima ukazati na razvoj ideje univerzalnosti i moralne obvezatnosti, što će biti temelj sakramentalnim paralelama.

1.5.1. Sličnost i različitost u nekim dokumentima Crkve

U konstituciji o Crkvi *Lumen gentium* teologija saveza skrivena je u pojmu „narod Božji“, više nego li bi se to reklo na prvi pogled, tvrdi Golub.³⁵ U Konstituciji se starozavjetne saveze razumije kao sliku i pripremu onoga što se dogodilo u savezu koji je Bog sklopio u krvi Isusa Krista utemeljujući novi narod sastavljen od pogana i Židova. Slično se govori također u deklaraciji *Nostra aetate* u kojoj se naglašava duhovna povezanost između naroda Novoga saveza u Abrahamovskom savezu. Stari savez je proročki navijestio i različitim slikama i znakovima naznačio dolazak sveopćeg Otkupitelja.³⁶ U konstituciji *Dei verbum* ističe se da je Bog bio nadahnutelj i začetnik obaju zavjeta te da je mudro rasporedio da je Novi zavjet u Starom skriven, a u Novom Stari otkriven.³⁷

Temeljem gornjih dokumenata Katekizam ističe da Novi zavjet iziskuje da bude čitan u svjetlu Staroga zavjeta. Stari zavjet zadržava svoju vlastitu vrijednost objave.³⁸ On ima svoje puno značenje u Novome koji ga na svoj način rasvjetljuje i tumači.³⁹ Novost ne leži u prekidanju veze sa Starim, nego u kvalitativno novom skoku u odnosu na Stari zavjet, zaokružuje Katekizam.⁴⁰

Veliku sličnost i još veću različitost dvaju saveza uočio je papa Klement XI. On je u svojoj enciklici *Unigenitus Dei Filius* iz 1713. god. isticao da je razlika između židovskog, tj. starozavjetnog i kršćanskog, tj. novozavjetnog saveza bila u tome što je Bog u okviru židovskog saveza tražio od grešnika izbjegavanje grijeha i obdržavanje Zakona, „ostavljajući ga u njegovoj nemoći“, a u kršćanskom savezu Bog daje grešniku ono što zapovijeda, čisteći ga svojom milošću prema Rim 11,27. Od prvoga nije bilo velike koristi zbog ostavljanja čovjeka u njegovoj nemoći, a u drugome je velika sreća jer Bog daje čovjeku ono

³⁵ Usp.: Ivan GOLUB, „Ideja ‘saveza’ u konstituciji ‘Lumen gentium’“, *Bogoslovska smotra* 36 (1966.), 380, 384.

³⁶ Usp.: DRUGI VATIKANSKI SABOR, Konstitucija *Lumen gentium* (dalje: LG), 9.; deklaracija *Nostra aetate* (dalje: NA), 4.; konstitucija *Dei verbum* (dalje: DV), 15.

³⁷ Usp.: DV 16.

³⁸ Usp.: KKC 129-130.

³⁹ Usp.: DV 16.

⁴⁰ Usp.: KKC 122.

što od njega traži. Novom savezu se ne pripada ako niste dionici nove njegove milosti, zaključivao je Klement.⁴¹

Toma Akvinski, kako u Pavlovom kontekstu, tako i u duhu poslanice Hebrejima, zaključio je da je Stari savez bio temeljen na strahu, na slovu, da je izvanjski pisan, a da se Novi temelji na ljubavi, na Duhu te da je nutarnje usađen i milosno uliven. Novi zakon je zakon Duha prvo usađen u srca ljudi, a onda zapisan u evanđelju, obrazlagao je Toma. Opravdanje Novog zakona počiva na Duhu. Stari je bio Očev savez koji je naznačivao Krista, a Novi savez je Kristov koji se aktualizira Duhom. Za njega je Stari savez bio put ka Novome, a poslije Novoga nema drugoga jer je Novi savršen i vječan, zaključuje Toma.⁴²

1.5.2. Sličnost i razlike ideje univerzalnosti u Starome i Novome savezu

Sinajski savez se primarno usredotočio na izraelski narod, a Novi savez se ciljano proteže na sve narode pa i pogane. Ideja univerzalnosti spasenja polazila je od izabranja Izraela, dakle, od parcijalnog prema univerzalnom spasenju. Prema Izaiji Bog poručuje: „*Ja, Jahve u pravdi te pozvah, čvrsto te za ruku uzeh, oblikovah te i postavih te za savez, kao i svjetlost pucima*“ (Iz 42,6).

U novozavjetnoj teologiji saveza ulogu izraelskog univerzalnog spasonosnog znaka preuzima Crkva, koja je opći sakrament spasenja. Spasenje i sjedinjenje s Bogom kao željeni cilj saveza za sve postaje naglašena univerzalna baština.⁴³ Prema Ratzingeru Bog se savezom primarno veže na ljude i njihovo spasenje, a ne na zemlju i kraljevstva. Bogu nije važan ni hram, ni kult. Tako se slika od Boga otaca širila preko slike Boga Stvoritelja svega stvorenja, na sliku Boga spasitelja svakog čovjeka (univerzalna slika). Boga ne zanima kamen, nego čovjek i njegovo srce. Zato on sklapa novi savez s čovjekom u njegovu srcu, a Božji Sin je postao univerzalni sakrament Boga u svijetu, zaokružuje Ratzinger.⁴⁴

⁴¹ Usp.: Heinrich DENZINGER - Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja*, 2406-2408.

⁴² Usp.: TOMA AKVINSKI, *Scriptum super Sententiis magistri Petri Lombardi* (Paris: F.M. Moos, 1933.), 1311. Usp. također djelo istog autora: *Summa theologiae*, I-II., pitanje 106., članak 1.

⁴³ O tome više: Ivan DUGANDŽIĆ, „Partikularizam u službi univerzalnosti – naznake globalnih perspektiva u Bibliji“, *Bogoslovska smotra* 73 (2004.), 577-593.

⁴⁴ Usp.: Joseph RATZINGER, *Vjera, istina, tolerancija* (Zagreb: KS, 2004.), 134.

1.5.3. Sličnost i različitost u moralnoj obvezi saveza

Pri sklapanju saveza Bog se sam vezao moralnim obećanjima, a od druge strane je očekivao također moralno održavanje i vjernost savezu. Tijekom povijesti saveza Božja obećanja su prerasla u Božje zapovijedi.⁴⁵ Sve očitije su se starozavjetni zakoni postupno prelijevali u nozavjetnu zapovijed ljubavi. Novi savez u novoj zapovijedi ljubavi upisan je u srce čovjeka krvlju Bogočovjeka.

Iz moralnog vida oba saveza pokazuju Božju dosljednost i čovjekovu moralnu nedosljednost kršenjem saveza. Azarja je u svojoj molitvi usred plamena predstavnički u ime svih Izraelaca priznavao: „*Zgriješili smo i počinili bezakonje odmetnuvši se od Tebe, sagriješili teško*“, a svjestan važnosti saveza vapió: „*O ne zapusti nas zauvijek zbog imena svoga i ne razvrgni Saveza svoga, ne uskrati nam svoje milosrđe zbog Abrahama miljenika svoga, zbog Izaka sluge svojega, zbog Izraela sveca svojega*“ (Dn 3,29.34-35). Pisac knjige Ponovljenog zakona u osudi svojih Izraelaca bio je još oštiji: „*oni mu se iznevjeriše, nisu mu sinovi već nakaze sinovske, porod izopačen i prepreden*“ (Pnz 32,5). Augustin je zaključio: „*imali su ploče saveza, a baštinu nisu zadržali*.“⁴⁶

Zakon ljubavi Novog saveza također se krši na razne načine, ali se prekršiteljima nude razni sakramentalni putevi pomirenja i povratka savezu, u čemu leži kvalitativna različitost s obzirom na moralnu nedosljednost. Novi savezi pokazuju da je s Jahvine strane milost jača od grijeha, a Božja vjernost od ljudske nevjernosti, zaključuje Schenker.⁴⁷

1.5.4. Zaključno o sličnosti i različitosti Staroga i Novoga saveza

U razlikovnoj povezanosti i povezanoj različitosti dvaju saveza može se zaključiti da je Isus vrhunac svih saveza. Teologija saveza uvažava kontinuitet i diskontinuitet, sličnost i različitost između Starog i Novog zavjeta. U Isusovu savezu sadržani su svi starozavjetni

⁴⁵ Usp.: Lothar PERLITT, *Bundestheologie im Alten Testament* (Neuenkirchen-Vlayn: 1969.), 85. Opširnije vidi: Christoph LEVIN, *Die Entstehung der Bundestheologie im Alten Testament* (Göttingen: Vandenhoech & Ruprecht, 2004.). Vidi također: Bernd BIBERGER – Manfred GERWING – Joachim SCHMIEDL (ur.), *Bundestheologie: Gott und Mensch in Beziehung* (Vallendar: Patris Verlag, 2015.).

⁴⁶ Usp.: AUGUSTIN, Tumačenje psalama, 47,7, *Božanski časoslov* 4 (1997.) 61.

⁴⁷ Usp.: Adrian SCHENKER, „Das Neue am neuen Bund und das Alte am alten“, 61-63.

savezi, a savez na Kalvariji njihov je vrhunac, ispunjenje i usavršenje. Isti je Bog koji jednako nudi svoje spasenje na različite načine, na nesakramentalni način na Sinaju kroz obrezanje, a na savršeni način (sakramentalni) na Kalvariji po euharistiji i sakramentima.

Univerzalna dimenzija spasenja temeljem Kristova pashalnog misterija implicitno je bila skrivena već u abrahamovskom savezu stavljajući naglasak na obećanja temeljem vjere i sljedbe, a ne fizičko-tjelesne linije. Spasenje kao plod Isusova saveza je, pak, univerzalni, a nezasluženi Božji dar.

Stari zavjet je neodvojivi dio Svetoga pisma koji nije nikada bio opozvan. Isti je transcendentni Bog Otac koji u Novom savezu po svojem Sinu aktualizacijom Duha Svetoga čini sve novo. Iako novo nastaje, ipak se ne radi o potpunom diskontinuitetu. Novi je sadržan u Starome kao savršeno u nesavršenom ili kao stablo u sjemenki, kako se lijepo izrazio Pavlović.⁴⁸ Novi nadilazi Stari savez jednako kao što stvarnost nadilazi svoju sjenu ili zrela ljudska dob onu nezrelu mladenačku. Stari je priprava i slika Novoga, a Novi je konačan i vječan, ističu dokumenti Drugog vatikanskog koncila.⁴⁹

Podulje predstavljanje teologije Starog i Novog saveza, njihove sličnosti i različitosti, treba biti podlogom tezi da je ono starozavjetno kvazisakramentalno postalo novozavjetna sakramentalnost te da je ono figurativno i sjenovito postalo sakramentalno, stvarno i realno. To znači da ono kvazisakramentalno Starog saveza i njegovih znakova valja po njihovu učinku bitno razlikovati od novozavjetnih sakramenata. Iz katoličke teološke perspektive prvi samo naznačuju, a drugi uzrokuju milost koju naznačuju.⁵⁰

2. Obrisi teologije saveza u teologiji sakramenata

2.1. Teološko-eklezijalni most između teologije saveza i teologije sakramenata

Na prvi pogled nije lako naći izravnu poveznicu između starozavjetne teologije saveza i sakramenata Novoga zavjeta. Ipak

⁴⁸ Usp.: Augustin PAVLOVIĆ, „Novi savez u teologiji Tome Akvinskog“, *Bogoslovska smotra* 50 (1980.), 49, koji citira Tomu Akvinskog, *Summa theologiae*, I-I., pitanje 107., članak 3.

⁴⁹ Usp.: LG 9; DV 4.

⁵⁰ Usp.: FIRENTINSKI SABOR, Bula o sjedinjenju s Armencima „*Exultate Deo*“ 22. studeni 1439., Heinrich DENZINGER – Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja*, 1310.

starozavjetne slike, opisi i značenje saveza kao i njegovi znakovi i pralikovi sasvim sigurno snažno upućuju na novozavjetnu sakramentalnu zbilju. Poput Mojsija pred gorućim grmom i novozavjetna teologija sakramenata ne razumije sve starozavjetne znakove ili ih tumači drukčije, ali osjeća želju da im se približi jer u njima prepoznaje svoje ishodište.

Slika susreta Mojsija i Jahve na Sinaju ili na brdu Horeb (usp.: Izl 19,2; 34,2; 17,6; 33,6) predstavlja Crkvu u kojoj stalno gori sakramentalni plamen Božje ljubavi i milosti. Mislim da se u slici spomenutog gorućeg grma s pravom mogu nazirati novozavjetni sakramenti Crkve kao od Krista anticipirani i zapaljeni bogoštovni oganj koji je prije samo tinjao; kao sakramentalni plamen Božje milosti koji ne izgara i ne presušuje, a grije i obasjava; kao sakramentalno otajstvo susreta i dijaloga, dodira i komunikacije između Boga i čovjeka. Stoga se gorući grm može uzeti kao poveznica Starog i Novog zavjeta, sveto tlo milosnog susreta vidljivoga i nevidljivoga, što je bit sakramentalne teologije u kojoj uz uzročnost također i znakovitost igra veliku ulogu.⁵¹

Starozavjetna teologija saveza nedvojbeno pokazuje da je u širem smislu riječi cijela povijest spasenja u sebi sakramentalna.⁵² Za teologiju sakramenata u užem smislu Isus Krist je sakrament Boga u svijetu, dakle, prasakrament a Njegova Crkva je sakrament Krista u svijetu, dakle, opći sakrament spasenja. U svojem otajstvu Crkva je sakrament jer je znak i sredstvo ujedinjenja s Bogom u službi općeg spasenja.⁵³ Prema papi Leonu Velikom sve vidljivo u Kristu prešlo je u sakramente Crkve.⁵⁴ Iz toga možemo nedvojbeno a logično zaključiti da je mnogo toga vidljivoga a spasonosnoga u Starom savezu prešlo u novozavjetne sakramente Crkve te da je određena sakramentalnost bila i prije povijesnog Isusa i utemeljenja Crkve.

Iz pneumatološkog vida gledano, vječni Duh je pak trajno na djelu u povijesti spasenja na razne načine i kroz različite znakove, a to

⁵¹ Usp.: KKC 204.

⁵² Usp.: AnteMATELJAN, *Otajstvosusreta*, 36. LeonardoBOFFgledasakramentalnost u još širem kontekstu, usp.: *Kleine Sakramentenlehre* (Düsseldorf: Patmos, 1983.), 21-22.

⁵³ Usp.: LG 1, 9, i 48; *Gaudium et spes* (GS) 42; 45. Pojam *ekklesia* dolazi od grčkog prijedloga *ek*, u značenju *iz nečega*, a drugi dio složenice dolazi od glagola *kaleo*, što znači *zvati, pozvati*. Prema tome duboki i znakoviti smisao pojma *ekklesia* znači od Boga *pozvana, sabrana* zajednica.

⁵⁴ Usp.: LEON VELIKI, Sermo 74, 2, PL 54, 398. Usp.: Theodor SCHNITZLER, *O značenju sakramenata* (Zagreb: Herder – KS, 1998.), 18.

znači također i prije povijesnog pojavka Isusa Krista, sukladno tome i u okviru Staroga zavjeta i izbranog naroda. Božja pedagogija spasenja ima svoju povijest, a sakramenti su u njoj stupnjevito naznačeni već pri stvaranju, očitije su ukorijenjeni u savezima, potpuno su ostvareni u Isusu Kristu po njegovu Duhu.

Naznačenost i ukorijenjenost sakramenata na poseban način vrijedi za Stari savez u kojem znakovi djeluju *in figure* i pripremaju put novozavjetnog djelovanja *in veritate*.⁵⁵ Prema tome, starozavjetni Izrael je put prema novozavjetnoj Crkvi, prema novom narodu Božjem. Obrezanje je put prema krštenju, pasha smjer prema euharistiji i sl. Na putu spasenja koji predstavljaju Stari i Novi zavjet osjeća se teološki hod od sjene preko slike do stvarnosti. Sjena karakterizira prošlost, slika sadašnjost, a stvarnost onu eshatološku budućnost koja je već sada sakramentalno počela, a još nije potpuno dovršena. U sakramentalnoj sadašnjosti stapaju se spasenjska prošlost i eshatološka budućnost. Jednom riječju kazano: starozavjetna teologija saveza je put i most prema novozavjetnoj teologiji saveza u čijem središtu valja gledati teologiju sakramenata.

Takav pogled na vezu Staroga saveza i novozavjetnih sakramenata bio je poznat skolastičkim teolozima. Za primjer uzmimo Tomu Akvinskog, kojega je papa Pavao VI. nazvao „svjetlom Crkve“;⁵⁶ koji je u nekim starozavjetnim obredima otkrivao paralele novozavjetnim sakramentima. Tako je u obrezanju vidio obrise krštenja, u žrtvovanju pashalnog janjeta gledao je predsluku euharistije, u obredima pranja i čišćenja promatrao je pokoru, u obredima posvećivanja i krunjenja proroka i kraljeva vidio je prethodnicu svetom redu. Prema Tomi starozavjetno obrezanje imalo je dvojaku znakovitost. Ono je bilo *signum demonstrativum* i *signum prognosticum*.⁵⁷

U duhu svega gore rečenoga, a posebno u svjetlu starozavjetnog silnog isticanja ideje izabranja izraelskog naroda, s posebnim naglaskom na teologiju saveza, na smisao obrezanja i pashe te na njihovu sličnost s krštenjem i euharistijom, opravdano je postaviti pitanje: Postoje li starozavjetni sakramenti? Dva značajna koncila odgovaraju na to pitanje. Firentinski i Tridentski sabor prvo ističu svoj pozitivan odgovor i pojašnjavaju ga u nekoj anticipirajućoj dimenziji

⁵⁵ Usp.: Benedetto TESTA, *Sakramenti Crkve* (Zagreb: KS, 2009.), 21.

⁵⁶ Usp.: PAVAO VI., *Svjetlo Crkve* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975.), 5, 6, i 36.

⁵⁷ Usp.: Franz COURTH, *Sakramenti. Priručnik za teološki studij i praksu* (Đakovo: 1997.), 24-26. Ambrozije je također smatrao pranje nogu u okviru posljednje večere sakramentom. Mora se naglasiti da je pojam sakramenta tada bio puno širi. Više: Niko IKIĆ, *Teologija sakramenata*, 41-54.

jer se doista u Starom zavjetu mogu otkriti kako riječi, tako i djela Božjeg spasonosnog djelovanja. Ipak isti Sabori ne priznaju punu sakramentalnost obredima Staroga zavjeta jer nisu uzročnici milosti, nego samo naznačuju buduću milost. Oni ne djeluju *ex opere operato*, nego *ex opere operantis*. Dakle, oni su neki kvazisakramenti, sjene, figure, *typoi* (pralikovi) sakramenata.⁵⁸

Zaključno slijedi da je stari Izrael slika i pralik novoga naroda Božjega koji kršćanska teologija povezuje s Crkvom kao njegovim vidljivim znakom.⁵⁹ Novi narod Božji je sastavljen od mnogih naroda u razumijevanju Isusove tvrdnje: „*Ovo je krv moja, koja se za mnoge proljeva, na otpuštenje grijeha*“ (Mt 26,28). Dakle, univerzalnost Crkve potvrđuje se njegovim novim savezom, koji je krvlju zapečaćen, na korist *mnogima* i na otpuštenje grijeha. Svi su dionici jednog „novog saveza“, čije blagovanje mnoge čini jednim tijelom. Time se otvara mogućnost spasenja svima, ali uvijek na Bogu poznat način po Kristu u Crkvi, što uključuje i one koji joj formalno ne pripadaju. Kristova Crkva je opći ili temeljni sakrament i partner u savezu s Bogom. Crkva nije neki tajni savez. Njezinu pojavnost i nedjeljivost osigurava njezino ustrojstvo u čijem središtu je biskup koji je u neraskidivu jedinstvu apostolskoga nasljeđa.⁶⁰

2.2. Teološke paralele između teologije saveza i sakramentalne teologije

Ako se prihvaća teza da je određena sakramentalnost bila i u Starom zavjetu, onda bi morali moći otkriti konkretne paralele između teologije saveza i teologije sakramenata. Pođimo od opće sakramentalnosti.

2.2.1. Elementi opće sakramentalnosti skriveni u teologiji saveza

Kako savezi neizravno, tj. *in figure*, tako i sakramenti izravno, tj. *in veritate* uokvireni su kristocentrično. Za teologiju je Isus konačno ispunjenje svih saveza i osmišljenje svih sakramenata. Svaki sakrament je susret Krista i Crkve kao što je svaki savez bio susret

⁵⁸ Usp.: Benedetto TESTA, *Sakramenti Crkve*, 21-22.

⁵⁹ Židovska teologija ne prihvaća takvu kršćansku interpretaciju, usp.: Armad ABECASSIS, „Der Blick des Judentums“, Peter EICHER (ur.), *Neue Summe Theologie III.* (Freiburg - Basel - Wien: Herder, 1989.), 435-450.

⁶⁰ Usp.: LG 20.

Jahve i Izraela. Iz toga slijedi da su savezi na svoj način naznačivali i upućivali na sakramente. Po Kristu, koji ih je ustanovio i po Duhu, koji ih aktualizira u Kristovo ime, sakramenti Crkve su Božja remek-djela u novom i vječnom savezu,⁶¹ koji u najvećoj mjeri imaju svoje daljnje ili bliže ukorjenjenje već u Starom savezu. Svi su usmjereni na Kristov križ koji je oltar Novoga saveza.⁶² Sakramenti i savezi su djelo istoga Duha koji je isti u Starom i Novom zavjetu.

Također iz eklezijalnog vida savezi i sakramenti su slični. Oni na svoj različit način imaju svoje vlastite i komunitarne učinke. Uvijek su usmjereni na narod i za narod. Iako ne u istoj mjeri, sakramentalni učinci bili su naznačeni i djelomično ostvareni starozavjetnim savezima, a potpuno i savršeno su ostvareni sakramentima kao što je posvećivanje ljudi, izgrađivanje naroda Božjega, tj. Kristova Tijela, štovanje Boga, prisličenje (suobličenje) Kristu i sl. Kao što su savezi približavali k Bogu i pritjelovljivali izabranom narodu, tako i sakramenti prisličuju Kristu, pritjelovljuju Crkvi, ujedinjuju u vjeri. Jednostavno rečeno: oni uprisutnjuju i odjelotvoruju Božju milost. Sakramentalni vez koji uvodi u zajedništvo s Bogom skriven je u savezničkom odnosu pri sklapanju saveza. Jednako su savezi i sakramenti nezasluženi dar Božje ljubavi na njegovu inicijativu. Nisu djelotvorni ljudskom snagom i zaslugom, nego darovanom milošću. Savezi i sakramenti imaju svoje znakove koji obnavljaju ono što je prošlo, pokazuju ono što se događa i ukazuju na ono što dolazi. Oni imaju svoju riječ i svoj znak, svoju formu i svoju materiju. Oni ukazuju i ostvaruju Božju nadnaravnu prisutnost u životu zajednice i pojedinca. Gramatika saveza zrcali se u gramatici sakramenata, a gramatika sakramenata skrivena je u gramatici saveza. Savezi imaju formu naravne, a sakramenti nadnaravne sakramentalnosti jer je Božji odnos prema čovjeku „sakramentalan“.⁶³ Ako ukorijenjenost sakramenata Crkve gledamo u teologiji saveza iz perspektive moralne obveze, onda su paralele između saveza i sakramenata također više nego očite. U svakom sakramentu, a posebno kod krštenja, svetog reda, potvrde, ženidbe, pomirenja i sl. imamo obećanje primatelja održavati zapovijedi slično kao i kod primatelja saveza. Čak su slični i po neodgovornom kršenju. Prijašnje kršenje Zakona sada se doživljava kao kršenje ljubavi. Prijašnji povratak savezu ili obnova sada je moguća sakramentom pomirenja.

⁶¹ Usp.: KKC 1116.

⁶² Usp.: KKC 1182.

⁶³ Usp.: Ante MATELJAN, *Otajstvo susreta*, 33. On se oslanja na Herberta VORGRIMLERA, *Sakramententheologie* (Düsseldorf: Patmos, 1990.), 14.

Paralele su također očite po sličnom tumačenju znakova saveza i sakramenata. Tako npr. blagoslov krsne vode kod krštenja podsjeća na lebdjenje Duha Gospodnjeg nad vodama (usp.: Post 1,2). U Noinoj korabli također se gleda praslika spašavanja vodom. Prijelaz kroz Crveno more je slika oslobađanja po krštenju vodom. Prijelaz preko Jordana i primanje u posjed obećane zemlje predstavlja je prijelaza u vječni, obećani život. Kao što krštenje postaje sakramentalni vez jedinstva među kršćanima, tako je obrezanje bilo znak pripadanja izabranom narodu. Budući da obrezanje nosi trajno obilježje pripadnosti izraelskom narodu, tako i krštenje podjeljuje neizbrisivi pečat trajne pripadnosti Kristu.

Opravdano valja zaključiti da je opća novozavjetna sakramentalnost poput sjemenki i korijena skrivena u starozavjetnim znakovima i savezima. Iz starozavjetnog korijena izrastaju novozavjetne sakramentalne mladice i sadnice koje u svoje vrijeme donose očite milosne plodove.

2.2.2. Očitije paralele između kvazisakramenata Starog i nekih sakramenata Novog zavjeta

Među sedam sakramenata Crkve neki nedvojbeno očitije od drugih upućuju na svoju starozavjetnu klicu i ukorjenjenje. Stoga iz ovog vida poklanjamo posebnu pozornost sakramentima krštenja, euharistije i ženidbe u kojima se izrazitije uviđa kako je teologija sakramenata skrivena u teologiji saveza ili kako se teologija saveza nazire u teologiji sakramenata.

2.2.2.1. Obrezanje – krštenje

Pripadnost Božjem izabranom narodu u Starom zavjetu posebno je karakteriziralo obrezanje (*peritome*) koje je postalo pralikom Isusova krštenja. Često pozivanje na održavanje saveza odnosilo se prvotno na poštovanje *Sabata* i obreda *obrezanja*, a posebno na čuvanje od *idolopoklonstva*.

Jednostavno rečeno obrezanje je bilo znak saveza (usp.: Post 17,10-14). Ono je bilo temeljni znak pripadnosti Jahvi. Obrezanje je bilo također znak razlikovanja od drugih, dakle s jedne strane znak raspoznavanja, a s druge strane znak supripadanja i sudjelovanja u Božjem savezu. Sukladno tome u Mojsijevo vrijeme samo su obrezani mogli slaviti pashu (usp.: Izl 12,48). Obrezanjem je dijete dobivalo

službeno ime.⁶⁴

U vrijeme proroka, nakon izgnanstva, obrezanje je poprimilo više ćudoredno-religiozni karakter u smislu „obrezanja srca“. Prema tome obrezanje ne treba shvatiti isključivo samo kao vanjski tjelesni čin nego i kao duhovni čin. Iz svijesti pripadnosti savezu slijedila je svijest predanja srca u ljubavi prema Bogu i ćovjeku. Posebno su proroci Jeremija i Ezekiel govorili o duhovnom obrezanju i njegovim učincima. Među učincima obrezanja Kumranski spisi naglašavaju ćišćenje pri ulasku u zajednicu.⁶⁵

Kao što je obrezanje u okviru starozavjetne teologije bilo konstitutivni znak pripadanja izraelskom narodu, tako je krštenje konstitutivni sakrament Crkve kao novog Boćjeg naroda. Ono predstavlja temeljni ulazak u zajednicu Crkve i ulaz u ćivot punine Duha.⁶⁶ Analogno fizićkom roćenju ono predstavlja duhovno-milosno preporoćenje koje vodi prema punini kršćanske inicijacije. Kao što su samo obrezani mogli slaviti pashu, tako samo kršćeni mogu slaviti euharistiju. U prolijevanju krvi pri obrezanju oci su gledali prasluku Kristove ćrtve. Za papu Inocenta III. krštenje je došlo umjesto obrezanja. Koliko su obrezanje i krštenje povezani, svjedoći i ćinjenica da su neke crkvene zajednice, poput Abesinaca i nestorijanaca, uz krštenje zadrćale i obred obrezanja.⁶⁷

Paralele su oćite i po vrednovanju materijalnog znaka. Vodu, kao bitan materijalni znak krštenja, otkrivamo već u Starom zavjetu: „*Duh Boćji lebdio je nad vodama*“ (Post 1,2); pranje u Jordanu oćistilo je Naamana Sirca (usp.: 2 Kr 5,14): prolaz kroz Crveno more bio je spas za Izrael (usp.: Izl 14,15-31).

Vaćno je uoćiti da je obrezanje imalo trajni karakter. Stoga i teologija neizbrisivog pećata kod krštenja istiće njegov trajni karakter, koji ima svoje skrivene korijene joć u starozavjetnom obrezanju, koje je imalo znaćenje trajnog saveza s Bogom (usp.: Iz 44,5). Tako su svi u Kristu kršćeni trajno *opećaćeni* snagom Duha Svetoga.

Teoloćke paralele krštenja i obrezanja su viće nego oćite. Krštenje se razumije kao *obrezanje srca* po Kristu. Za Pavla je obrezanje uzorak krštenja, koje je za njega nerukotvoreno Kristovo obrezanje

⁶⁴ Usp.: Benedetto TESTA, *Sakramenti Crkve*, 84. Onaj koji je obavljao obred obrezanja zvao se *mohel*, usp.: Ratko PERIĆ, *Isusovi sugovornici* (Mostar: Crkva na kamenu, 2011.), 24.

⁶⁵ Usp.: Ljudevit RUBĆIĆ, „Obrezanje i krštenje“, *Bogoslovska smotra* 48, (1978.), 92-95.

⁶⁶ Usp. KKC 1213.

⁶⁷ Usp.: Niko IKIĆ, *Teologija sakramenata*, 124-125.

(usp.: Kol 2,11). Kao što je obrezanje značilo pristupnicu izraelskom narodu, tako krštenje ucjepljuje u Tijelo Kristovo, tj. u njegovu Crkvu. Dok se obrezanje obavljalo samo nad muškarcima, dotle se krštenje tiče kako muških, tako i ženskih osoba, što naznačuje njegov univerzalni karakter.

2.2.2.2. Pasha – euharistija

U našem kontekstu odnosa saveza i sakramenata posebno je očita paralela pashe i euharistije. U prinošenju kruha i vina Melkisedeka (usp.: Post 14,8) kao plodova zemlje, Crkva gleda sliku euharistijskih darova s novim značenjem. Židovska pasha bila je nedvojbeni okvir euharistije. Od starozavjetne Pashe Isus čini svoju Pashu, u kojoj je on istodobno veliki svećenik i žrtva, a euharistija odjelotvoruje kalvarijsku žrtvu na nekrvni sakramentalni način.

Svi starozavjetni bogoštovni obredi tipološki su isticali tri elementa: ispovijest vjere (šema *Izrael*, usp.: Post 26,5-9), blagoslov (*berakah*, usp.: Izl 18,10-11) i spomen (*zikkaron*, usp.: Izl 12,14),⁶⁸ što najočitije svjedoči slavlje židovske pashe. Pasha je institucionalno komemorirala Sinajski savez. Tako je i Novi savez u Kristu dobio svoju gozbenu komemoraciju, svoj memorijal. Euharistija je spomenčin koji ukazuje na sklapanje Novog saveza u Kristovoj krvi, ali koja ostvaruje njegovu realnu nazočnost na sakramentalni način. Tradicija pashe sačinjavala je okvir i pozadinu posljednjoj večeri. To potvrđuju sinoptička svjedočanstva koja navode elemente večere kao sigurni dio pashalne ceremonije, kao što su blagoslov kruha, hvalospjev i drugi elementi. Kako posljednja večera, tako i pashalna gozba imaju izrazit žrtveni karakter (usp.: Iz 53), naglaske obrednog saveza, zahvaljivanje za izlazak, za vjernost savezu, eshatološki vid i sl. Posljednja večera, iako nije možda bila ujedno i pashalna gozba, postat će temelj Gospodinove novozavjetne pashe.⁶⁹

U spomen na Sinajski savez židovska pasha poznavala je kultno prolijevanje krvi kao komemoraciju saveza. Matej u tom duhu povlači paralelu s euharistijom i izrijekom navodi da je Isusova krv, krv saveza, koja je za *mnoge* prolivena na *otpuštenje grijeha* (usp.: Mt 26,28). Posljednja večera je teološki oduvijek stajala u korelaciji

⁶⁸ Usp.: Ante MATELJAN, *Otajstvo susreta*, 41-42. On se oslanja na Carla ROCCHETTA, *Sacramentaria fondamentale. Dal „mysterion“ al „sacramentum“* (Bologna: EDB, 1989.), 101-106.

⁶⁹ Usp.: Franz COURTH, *Sakramenti*, 234-237.

s prolijevanjem krvi u smislu novog pomirenja (usp.: Mk 14,24; Lk 22,20). Židovska pasha shvaćana je kao zahvala za oslobođenje iz egipatskog sužanjstva koje se doživljavalo kao kaznu za počinjene grijeha. Isusovo prolijevanje krvi za mnoge (semitski – za sve) znači oslobađanje od ropstva grijeha (usp.: Mk 14,24),⁷⁰ što je uz zahvalu sržni dio euharistije. Tu svijest produbljuje i pojašnjava izraz „krv saveza“, koji navode kako Marko, tako i Matej. Vjerojatno kod obojice stoji u pozadini misao iz knjige Izlaska pri sklapanju Sinajskog saveza kada Mojsije uze krv te poškropi narod govoreći: „*Ovo je krv saveza, kojeg je Jahve s vama uspostavio*“ (usp.: Izl 24,8). Starozavjetnom obredu škropljenja krvlju sada je pridodana pomirujuća, otkupljujuća snaga Kristove krvi u euharistiji, zaokružuje Courth.⁷¹ Prema Rahneru pojam *tijela* u euharistiji naznačuje zajedništvo, a pojam *krvi* novi savez s Bogom.⁷² Kako savez, tako i euharistija naznačuju zajedništvo.⁷³

2.2.2.3. Židovska ženidba – sakrament braka

Brak kao zajednica muškarca i žene najstarija je svetopisamska ustanova. On je također ikona Crkve. Zanimljivo je da Sveto pismo počinje slikom stvaranja muškog i ženskog, s bračnim nalogom: rastite i množite se (usp.: Post 1,27-28), a završava bračnom slikom svadbe Jaganjčeve (usp.: Otk 19,7.9).

Starozavjetna židovska ženidba imala je tri stadija. Prvi je bio dogovor ili ugovor (*ketubba*) koji su roditelji budućih zaručnika mogli sklopiti nekoliko mjeseci nakon rođenja svoje djece. Taj dogovor nije apsolutno obvezivao. Drugi korak židovske ženidbe su zaruke (*kiddušin, erussin*), koje su najčešće trajale oko godinu dana. Od dana zaruka pred predstojnikom sinagoge zaručnici su pravno smatrani mužem i ženom, ali nisu odmah zajedno živjeli. Koliko su zaruke važan korak u procesu židovske ženidbe, pokazuje činjenica da je za raskid zaruka bila potrebna otpusnica. Treći korak židovske ženidbe je vjenčanje (*nissuin*) a uključivao je sve bračne dužnosti i zajednički

⁷⁰ Usp.: Franz COURTH, *Sakramenti*, 240-247.

⁷¹ Usp.: Franz COURTH, *Sakramenti*, 244-245.

⁷² Usp.: Karl RAHNER, *Grundkurs des Glaubens. Einführung in den Begriff des Christentums* (Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1976.), 408-410. Vidi također od istog autora: *Kirche und Sakramente* (Freiburg – Basel – Wien: Herder, 1960.), 73-74, 77-78.

⁷³ Pojmove *chaburah*, *koinonia* ili *communio* obrazlaže i povezuje Joseph RATZINGER, *Gledati Probodenoga. Pokušaji duhovne kristologije* (Split: Verbum, 2008.), 79-89.

život.⁷⁴ Ugovorni, zaručni i ženidbeni savez u židovskom braku imao je veliko uporište u odnosu i savezu *Jahve i Izraela*. Svadbeni savez Jahve i Izraela postao je slikom svadbe Jaganjčeve i pripremao put kršćanskog ženidbenog saveza (usp.: Hoš 3,1-5).

Novi zavjet nije razradio svoju vlastitu i posve novu strukturu ženidbe. On preuzima starozavjetni i naravni temelj, a onaj novi sakramentalni smisao saveza ispunja otajstvom odnosa Isusa Krista i Crkve (usp.: Ef 5,32), koji je nerazrješiv. Ženidba je realni simbol saveza Krista i Crkve. Iz toga slijedi da se u ženidbi ostvaruje Crkva, a u Crkvi ženidba kao milosna i sveta stvarnost. U bračnoj zajednici zorno se nazire Crkva i njezino otajstvo.⁷⁵

U kršćanskoj ženidbi⁷⁶ kao zajednici života jasno je izražena važnost saveza u ljubavi.⁷⁷ Za Kaspera je ženidba savez milosti koji ljudsku vjernost i ljubav povezuje u Božju. On naglašava upravo *savez* kao bit ženidbe.⁷⁸ Prema Ratzingeru kršćanski brak posebno duboko izražava jedinstvo teologije stvaranja i otkupljenja i kao takav je sastavni dio teologije saveza naroda Božjega. Dakle, teologija stvaranja u braku je potvrđena teologija saveza, a teologija saveza u braku je darovana teologija stvaranja. Stvarnost saveza razumije brak kao prirodni fenomen na kojem se nadograđuje sakramentalna stvarnost. Stoga kršćanska ženidba nije nešto uz sakrament ili iznad njega, nego sam sakrament po vjeri i milosti. Kao što su starozavjetni savezi imali svoje znakove, kao npr. voda, duga, obrezanje i sl., tako je križ znak bračnog saveza koji počiva na vjeri, tumači Ratzinger.⁷⁹

⁷⁴ Usp.: „Eine jüdische Hochzeit“, www.judentum-projekt.de/religion/juedischerlebenskreis/hochzeit (23. 3. 2017.); usp.: Kotel DA-DON, *Židovstvo* (Zagreb: 2009.); usp.: Ratko PERIĆ, *Isusovi sugovornici*, 20-23.

⁷⁵ Usp.: Karl RAHNER, *Kirche und Sakramente*, 99. Usp. također: Karl RAHNER, *Grundkurs des Glaubens*, 403-404.

⁷⁶ Usp.: IVAN PAVAO II., *Familiaris consortio*, 11-13, 18-21. Ona predstavlja kršćansku *summu* teologije o ženidbi, čiji se vrhunac gleda u darivanju i ostvarivanju osobe. Svoje svećeničko poslanje supružnici izvršavaju svojim krsnim svećenstvom. Ako dogmatsko razumijevanje sakramenta ženidbe pretočimo u pravne norme, onda valjanu ženidbu tvore tri konstitutivna elementa: slobodni pristanak ili privola zaručnika (*consensus partium*), sposobnost za brak (*habilitas*) i zakonska kanonska forma, usp.: *Zakonik kanonskog prava* (Zagreb: Glas Koncila, 1996.), kanoni 1055-1062; 1095-1107; 1108-1123.

⁷⁷ O tome više: Antun TAMARUT, „Suvremena teologija braka i obitelji“, *Bogoslovska smotra* 85 (2015.), 679-700.

⁷⁸ Usp.: Walter KASPER, *Zur Theologie der Ehe* (Mainz: Matthias-Grünwald Verlag 1977.), 57.

⁷⁹ Usp.: Joseph RATZINGER, „Die sakramentale Ehe: Verwirklichung der Einheit von Schöpfung und Bund“, Gerhard KREMS - Reinhard MUMM (ur.), *Theologie der Ehe* (Regensburg - Göttingen: 1972.), 91-93.

Suobličenje odnosu Krista i Crkve za Pavla je nova ontološko-milosna stvarnost braka. Sakramentalna ženidba treba biti sklopljena u Gospodinu, naglašavao je Pavao (usp.: 1 Kor 7,39). U poslanici Efežanima on je isticao da njih dvoje čine jedno tijelo i da je to veliko otajstvo te da on smjera na Krista i Crkvu (usp.: Ef 5,21-33). Pavao je uz Božju stvoriteljsku naglašavao i Kristovu otkupiteljsku ljubav kao temeljnicu braka, navodi Testa.⁸⁰

Po svojoj načelnoj nerazrješivosti Savez upućuje na načelnu nerazrješivost kršćanske ženidbe. Nerazrješivost sakramentalne ženidbe (*indissolubilitas*) kao *bonum sacramenti* ističe da ženidbu nikakav prijestup, propust ili grijeh ne briše, ako je valjano sklopljena, dok živi partner.⁸¹ Njezina jednost, jedincatost i nerazrješivost temelji se na volji Stvoritelja, tumači Courth.⁸²

2.2.2.4. Slične paralele kod drugih sakramenata

Na mjestu je kratko podsjetiti i na sličnost sakramenata koji ovdje nisu posebno doticani kao sveti red, bolesničko pomazanje i pomirenje.

Sveti red ima svoj korijen u Starom zavjetu (usp.: Izl 19,6). Levijevo pleme vrši Božju službu (usp.: Br 1,48-53), a posvećenje se obavlja posebnim obredom (usp.: Izl 29,1-30; Lev 8). Slanjem Duha na svoje apostole Isus ih je učinio svojim znakovima i zastupnicima, slično kao što su starozavjetni kraljevi, proroci, svećenici bili znakovi saveza.⁸³

Stari zavjet je gledao bolest kao posljedicu grijeha i nevjernosti. Iskustvo bolesnih najčešće je put obraćenja. Izaija je navijestao da će doći vrijeme kad će Bog oprostiti svaku krivnju i izliječiti svaku bolest (usp.: Iz 33,24). U tom duhu Novi zavjet poziva da se pozovu starješine Crkve ako netko boluje. Oni neka nad bolesnim mole mažući ga uljem u ime Gospodnje. Molitva će bolesnog podići, a ako je sagriješio, bit će

⁸⁰ Usp.: Benedetto TESTA, *Sakramenti Crkve*, 246-247. *Tridentski sabor* gleda Pavlov tekst u poslanici Efežanima kao nagovještaj sakramenta ženidbe, a ne kao njezino izravno biblijsko utemeljenje, usp.: Heinrich DENZINGER - Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja*, 1799.

⁸¹ Sinoda u Elviri (300.-303.) propisuje kazne za otpuštanje supružnika, usp.: Heinrich DENZINGER - Peter HÜNERMANN (ur.), *Zbirka sažetaka vjerovanja*, 117. Usp.: *Zakonik kanonskog prava*, 1141.

⁸² Usp.: Franz COURTH, *Sakramenti*, 527-528. Usp.: *Zakonik kanonskog prava*, kanon 1056.

⁸³ Usp.: LG 11.

mu oprošteno (usp.: Jak 5,14).

Kad je pomirenje u pitanju, valja istaknuti da je u Starom zavjetu postojao institucionalni dan pomirenja ili dan praštanja (Yom Kippur) u kojemu se obavljao obred pomirenja (usp.: Lev 16, 2-28). Rezultati takva pomirenja mogli bi se svesti na povratak savezu s Jahvom. Starozavjetni tekstovi o pomirenju su na svoj način ukazivali da je pomirenje Božji milosni dar uz određeni ljudski napor po pokori, što je u Novom zavjetu dobilo novi sakramentalni karakter Kristovim nalogom (usp.: Mt 18,18).

Umjesto zaključka

Slično kao u Starom zavjetu kada su obrezanje i pasha podsjećali na institucionalno sklapanje saveza, tako i novozavjetni sakramenti postaju institucionalni znakovi Novog saveza i novog naroda Božjega, a posebno u krštenju i euharistiji, iako je pojam saveza puno širi. Bitni dio teološkog pogleda na savez jest njegov predmet i njegov znak. Savez je u sebi prije svega znak, zato i kvazisakrament savezništva Boga i čovjeka. U tom lancu Isus je najveći znak Boga u svijetu (prasakrament). Njegova Crkva je znak Krista u svijetu i opći sakrament spasenja a njezini sakramenti su institucionalni i konstitutivni znakovi Kristova milosnog djelovanja u Crkvi odjelotvorenjem Duha. Iz tog vida gledano, sakramenti Crkve nisu ništa drugo doli institucije Novoga saveza u Isusu Kristu,⁸⁴ koji su bili skriveno naznačeni u Starom zavjetu poput sjemenki. Po njima se obnavlja, produbljuje i slavi saveznička Božja blizina i ljubav prema čovjeku. Oni omogućuju da čovjek u raznoraznim životnim situacijama osjeti Božju blizinu i ljubav, Božju vjernost i odanost u bolesti, u bračnoj zajednici, u statusnim službama, u kultu i sl.

Kako savezi, tako i sakramenti imaju svoju eshatološku usmjerenost. To izražava Ivanova molitva na kraju knjige Otkrivenja: *“Dođi, Gospodine Isuse!”* (Otk 22,20). Kada Gospodin ponovno dođe, tek onda će savez i sakramenti, svaki na svoj način, postići svoj posljednji cilj prema kojem su oduvijek bili usmjereni. Taj cilj će biti postignut usprkos svoj ljudskoj nevjeri i kršenju savezničkih zakona i zapovijedi ljubavi jer Bog stoji neopozivo uz svoju riječ i obećanje dano u Isusu Kristu. Tako su savez i sakramenti sredstva, iako ne na istoj razini, kojima se palo čovječanstvo vraća Ocu (usp.: Otk 22,4 sl.).

Na putu spasenja koji predstavljaju Stari i Novi zavjet, posebno

⁸⁴ Usp.: LG 11.

pod vidom teologije saveza koju karakteriziraju obrezanje i pasha, osjeća se teološki hod od sjene preko slike do stvarnosti, od Izraela kao izabranog naroda do Crkve, od obrezanja do krštenja, od pashe do euharistije. Teologija sakramenata je očito skrivena u teologiji saveza poput stabla u sjemenki ili poput odrasla čovjeka u djetetu. Dakle, teologija saveza i teologija sakramenata nedvojbeno su komplementarne.

ELEMENTS OF HIDDEN SACRAMENTALITY IN THE THEOLOGY OF COVENANT

Summary

The Catechism of the Catholic Church sees the sacraments both as „the masterworks of God“ in the new and everlasting covenant, as „powers that come forth“ from the ever-living and life-giving Body of Christ, and as actions of the Holy Spirit at work in his Body, the Church.

The Catechism's „new and everlasting covenant“ is here intended as a theology of covenant and represents a starting point, a framework and a guideline for the theology of the sacraments. The very idea of „covenant“ in theology is not new: what is new is the practice of linking it directly with the sacraments of the Church. The theology of covenant represents the basis and the characteristic of the Church's sacramentality, ecclesiality, and sacraments in the Church. Everything is directed toward eschatology, the covenant, the Church, the sacraments. The aim of this paper is to discover the inseparable effective relational connection and ontological-theological interdependence of the theology of the covenant and the theology of the sacraments, without the intention of equalizing them contentually or qualitatively, but to connect them in a complementary and successive way.

The paper first presents the main foundations of the theology of the covenant in the Old and the New Testament, with similarities and differences, then relationally in parallels that point up the successive and interrelated nature of the theology of the sacraments in the theology of salvation.

Keywords: *Covenant, Sinai Covenant, theology of the covenant, theology of the sacraments.*

Translation: Pavle Mijović and Kevin Sullivan